

Egy érzelmes realista, avagy miért olvassuk Tóth Lászlót?

„A szabadság az ember azon képessége, hogy valamit értsen önmagából, és ennek nyomán olyan életvitelt folytasson, vagy legalább óhajtson, amely nem annyira külső erőkhöz, mint inkább saját maga által megszabott korlátokhoz igazodik.”

(John Lukacs: *Demokrácia és populizmus*)

„Az idő két irányban halad, mert minden egyes jövő felé tett lépés a múlt egy emlékét hordozza.”

(Paul Auster: *4321*)

Közösség: volt, nincs

Szövegember, a kortárs magyar irodalom kiemelkedő alakja. A több mint száz-kötetes szerző költőietlen „strukturalista” önjellemzése és a kitüntetési indoklások félszeg fordulata, amelyben a felterjesztő, aki a díjra kiszemelt munkásságát legfeljebb hírből ismeri, hivatalos tisztelettel adózik a minőség szellemi rangjának, óvakodva azért, nehogy túlzásba essen. A tárgyyszerű önmeghatározás és a szokvány-elismerés magas minősítését mégis egyaránt helytállónak véljük, ha Tóth László (felvidéki, csehszlovákiai, szlovákiai, magyarországi) magyar költő, író, műfordító, dramaturg és drámaíró, esszéista, irodalom- és művelődéstörténész, irodalmi beszélgetőkönyvek szerzője, lapszerkesztő, könyvkiadó széleskörű munkásságát közelebbről is szemügyre vesszük. A nagy tekintélyű idősebb pályatárs, Tözsér Árpád szerint az első írásával a hatvanas évek második felében jelentkező Tóth László ugyanis régóta „a magyar nyelvhasza ismert költője és a hazai (szlovákiai) magyar írásbeliség intézménye”, aki 1971 óta megjelentetett több mint tizenöt verseskötetet, „majdnem annyi mesekönyvet, írt színháztörténete-

ket, kiadott egy alapos dokumentumgyűjteményt a felvidéki magyarok 1945–49 közötti történetéről, tíz éven keresztül sikeres könyvkiadót működtetett Budapesten, 1999-ben Régió címmel kisebbségtudományi lapot alapít, és alapítványt szervez a kisebbségi tudományosság támogatására, s folytathatnám. Valóban egy intézmény számára is elég lenne az a munka, amelyet a költői mesterség magas szintű művelése mellett az elmúlt félszáz év alatt elvégzett.”

A szemlélődő lírikus, aki anélkül, hogy költészetten túli (melletti) működésével oda készült volna, mára a magyar irodalom történetében nem ritka egyszemélyes intézmények (intézményesült személyek) zártkörű klubjának tagja, aki filozofikus ön- és világertelmezésével a maga és nemzeti közössége múltjában (művészetben és irodalomban, tájban és történelemben, nemzetben, családban) gyökerező önazonosságát keresi. Akit az „önelemzés keskeny üregében” (Vas István) a nyelv és az írás foglalkoztat, mert „A nyelvvel rögzített vers a végtelen végesítése”, és a kutató filosz, az írói hagyatékokban, könyvtárakban, levéltárakban közössége múltját felderítő irodalom- és sajtótörténész, nem melleleg mindent dokumentáló „öngyűjtő”. Aki kezdettől úgy tudja, egyetlen magyar irodalom van, és nem négy-öt, a néhány „nemzetiségi” és az „emigráns”, a magasrendű anyaországi és annak mellékszereplő módosulatai, lévén „az értékek, értékrendek és ízlések sem egyformák, vallom ezek pluralizmusát és meggyőződésem, hogy nincsenek mindenre és mindenkor egyformán érvényes kánonok, az értékek és olvasatok rendre egymás mellett foglalnak helyet, és nem egymás fölött.” Amint már a felvidéki magyar irodalom születése után Szalatnai Rezső megfogalmazta, „A nemzeti kultúrának semmi köze az országhatárhoz, átjárja őket”, így „az a nézőpont, mely lenézi a peremeket, hamis és nyegleség bujkál mögötte... A peremrész szerkesztése a magyar szellemnek, ugyanolyan vérkeringésű, mint a test szíve tája.” Később, mondja Tóth László, „a magyar irodalom teljes jogú részévé válhattunk, s ennek megfelelően alakultak tovább személyes kapcsolataim/kapcsolataink is az élő magyar irodalommal”. Azt is tudja tehát, hogy minden irodalom, ami magyar nyelven készül, nem provinciális pótlék, hanem a múlt folytatása, újabb fejezet, amint a húszas években Tamási Áron írta Kolozsvárra Amerikából.

Képzeltbeli Alter Egonjának *Önszócikke az Őszikék* munkával teli békés nyugodalma és a veszteség resignált elfogadása, a leplezetlen csalódás töprengő realizmusa; vajon a közösség valóban csak egy közösségre vágyó élet illúziója? Vallomása szerint Tóth László: „Ismeretlen költő, író, szerkesztő és műfordító a 20. század második feléből. 1949. szeptember 26-án született Budapesten, még a 20. században, s noha már jócskán benne a 21.-ben, még mindig ott maradt, báva pillantásokat vetve erre a mostanira. Gyermekkorára nagy részét viszont Csehszlovákiában töltötte, ám azóta felváltva rója az utakat a magyar és a szlovák főváros közti, kétszáz kilométer hosszúságú, s nagyjából ötven kilométer szélességű térben, bőszen keresve identitását hol a többségi, hol a kisebbségi magyar keretek között.

Ebből is, azaz kétlakiságából is következik sehová sem tartozása, két hazában (is) gyökerező örök hontalansága. Föltehetően egyenesen e végzetes frusztráltságából ered, hogy tizennyolc éves korától újságot és könyveket ír és szerkeszt, azaz hivatásos olvasó is egyben, abban az eltökélt reményben, hogy egyszer talán neki is sikerülhet megtanulnia írni és olvasni. S volt még egy téveszméje, hogy ily módon talán tehet valamit közösségéért, de vén korára rá kellett jönnie, hogy ugyan emberek veszik körül számosan, de közösség nem. Vagyis bár sokan mondják magukat barátjának, ő vakcin hunyorogva botorkál közöttük mégis, és közösségére nem lelvén, most már magányos marad örökre. S nem tartozva se ide, se oda, sok szék között a pad alatt tengeti kivénhedőben lévő számítógépe – meg szűkebb családjá és könyvei – társaságában alkonyára érő életét.”

Szabadság és karám

A költő szülei Révkomárom mellől, egy, Trianon után Csehszlovákiához csatolt magyar faluból, a Duna-parti Izsáról kerültek Pestre. Apja a háborús években, a Felvidék visszacsatolása után indult munkát keresni, anyját szülei küldték át a határon a negyvenes évek második felében, amikor a felvidéki magyarságot sújtó teljes jogfosztottság sötét éveiben deportálni akarták őket Cseh- és Morvaországba. Apai nagyszüleit át is telepítették, őket Magyarországra. „A falu legszebb lánya és legénye” ekkor és itt házasodott össze, így született Varga (nevelőapja után Tóth) László Pesten, ahonnan ötéves korában, az apa halála után anyja hazavitte a nagyszülőkhöz Izsára (gyakori családnevét személyisége részeként megtartotta, nem vett fel megkülönböztető vagy veretes írói nevet). „Hazatérésével”, életének e váratlan fordulatával Pesti Laci, ahogy a falujabeli gyerekek nevezték, életre szóló ajándékot kapott. Alapjában vallásos nevelése mellett ugyanis az ottani, már az első világháború óta pusztuló paraszti világ formálta életfelfogását, emberi, nyelvi, nemzeti önazonosságát; „a főváros egyik peremkerületének a háború utáni bizonytalanságokkal teli munkás- és közalkalmazotti világa után falusi miliőbe kerültem, ahol még elcsíphettem a klasszikus népi-paraszti közösségi lét és kultúra utolsó óráit.” Izsza hagyományos lét- és életformája, a pedagógus szülei által a „nevelődésem-tájékozódásom új dimenzióját megnyitó” könyvek alakították „világlátásomat, érték-, nyelv- és életszemléletemet”. Az elemi 1964-ben „szülőfalujában”, a középiskolát 1967-ben Révkomáromban végezte. A pozsonyi közgazdasági főiskolán azonban nem talált rá arra, amit keresett, a hetvenes évek derekáig volt sörgyári molnár, raktáros, a pozsonyi magyar étterem pincére, a komáromi traktorgyár munkása, miközben a Kis Építő című gyermekújságot szerkesztette, később a Csallóköz–Žitný Ostrovot, a Dunaszerdahelyi járás két-nyelvű lapját. Így lett tudományegyetem, bölcsészkar helyett „a világegyetem

végzettje, Tóth László szakon” (úgymond vendéghallgatóként, később posztgraduális képzésben több szemesztert töltött a pozsonyi Krymben és a pesti New York kávéházban, továbbá az Egyetem presszóban). Közgazdaság és jog helyett már költői indulása előtt hivatásos olvasóként, munka közben, szerkesztőként, kutatóként tanulta ki az irodalomtörténetet és a filológiát.

A hatvanas évek derekától, legfogékonyabb életkorában, az akkoriban pezsgő pozsonyi élet sodrában tapasztalta meg a csehszlovákiai politikai, társadalmi, szellemi életet megpezsdítő reformmozgalmak felszabadító hatását, közben „egymás után nyíltak meg előttem a szerkesztőségek és az irodalmi élet kapui”. Hamar természetessé vált számára a (viszonylagos) politikai szabadság és a szabad gondolkodás, tájékozódás, a szellemi sokféleség irodalmi-művészeti, nyelvi gazdagsága. A magyarországi irodalmi lapok mellett akadálytalanul hozzájuthatott a párizsi Magyar Műhelyhez, az újvidéki Hídhöz, Új Symposionhoz, Képes Újsághoz, a szabadkai 7 Naphoz, a kolozsvári Korunkhoz és Utunkhoz, a bukaresti A Héthez; „ténylegesen az illyési »ötágú sípot« *fíjtuk*. Mindamelllett közvetlenül is elérhető lett számomra a szlovák, a cseh és a lengyel, azaz közép-európai irodalom jelentős része, továbbá a színházban, moziban is *azt* nézhettem, amit éppen néztem, és kedvem szerint szabadon csatangolhattam a pszichológia, a szociológia és egyéb társadalomtudományok vagy a különböző filozófiák és esztétikák között”.

Csehszlovákia 1968-as szovjet (és lengyel, magyar, keletnémet, bolgár) „testvéri” megszállása után azonban újabb jégkorszak sokkja következett. Az életet és az irodalmat a berendezkedő hatalom többségi és magyar „kompromisszionáriusai” listázással, elhallgattatással, fenyegetéssel kezdték visszafoglalni. A magyar íróknak (voltak kivételek) mind több és súlyosabb politikai-ideológiai támadással, feljelentéssel, fegyelmivel, felmondással, elmarasztaló kritikai-esztétikai idegenkedéssel kellett szembenézniük. Megtörtént, hogy az Irodalmi Szemlére Tóth egyik versének közlése miatt a főszerkesztő egyévi fizetésének megfelelő büntetést róttak ki. A mind hevesebben magyarelles husáki diktatúra, a posztsztálinista „konszolidáció”, a bezártság és a durva, máskor kifinomult terror húsz éven át tartott. Tóth, nemzedéke és az idősebb pályatársak újabb művei abban a kapuzárás utáni sivár korszakban születtek, amelyekre Grendel Lajos – úgy vélt, hogy már végleg Európából – így tekintett vissza: „érdem volt butának, cinikusnak és törtetőnek lenni... ritkán akadt példa, hogy sivárságával, butaságával és cinizmusával úgy hivalkodjék egy rendszer, ahogy azt a husáki tette”. Lassan bezárultak az ajtók-ablakok, állandósult a légszomj, és csakhamar Tóth is, aki akkor már tudta, hogy „Az irodalom nem az irodalmi élet, hanem kultúra, hosszú táv. Szó kontra jelszó”, saját bőrén kellett, hogy érezze azt is, hogy „Az irodalom, egyáltalán a szellemi élet plurális vagy semmilyen.” (Esterházy Péter)

Az írók azonban a lánctalpaktól letaposott „emberarcú szocializmus” romjain a „normalizációnak” nevezett újabb semmilyenel, a sírjából kirángatott poszt-tálinizmussal találták szembe magukat. A megkövetelt újabb nemzeti szocreál a maga rigorózus, fantáziátlan pártállami szürkeségével a múltat, kivált a magyart megint nemcsak átírni akarta, hanem eltörölni. Hogy ismét Grendelt idézzük, „az emberek összevissza beszéltek már akkoriban is, de egy picivel nyájasabbak voltak, nem sokat törődtek a halállal, éltek a mindennapjaikat úgy, hogy észre sem vették, hogy múlik az idő. A kommunizmus pedig őrt állt felettük, mint a kondás a disznók közt.” Azok közül a művészek, írók, szerkesztők, szellemi emberek közül, akik ellenálltak a kézivezérlésű sematizmusnak, sokakat félreállítottak, nekik valahol másutt kellett meghúzódniuk, s a levegő is lassan elfogyott körülöttük. Mégis, az *Egyszemű éjszaka* antológiával 1970-ben, mondhatni a lezárult derültebb kor utóhatásaként, és mert a cseh és a szlovák után a magyar szellemi életet és intézményeit csak a hetvenes évek elején érték el a tisztogatások, nem sokkal korábban indult költőtársaival Tóth is megérkezett a magyar irodalomba. 1975-től a Fábry Zoltán alapította pozsonyi Irodalmi Szemle egyik szerkesztője lett, a nyolcvanas évek elejétől a Nő című hetilap külsős irodalmi rovatvezetője, majd a Magyar Területi Színház komáromi és kassai társulatának dramaturgja.

„járunk csak látogatóba”

Az „Egyszeműek” fiatal költői közül ketten hamarosan Pestre „menekültek”: Varga Imre 1982-ben át-, Tóth László 1986-ban „visszatelepítette” magát. Számukra is úgy tűnt, akkoriban okkal, hogy Magyarországon (Budapesten, Szegeden, Debrecenben, Kecskeméten, Pécsen s másutt is) frissülőben van az irodalmi és szellemi élet, szabadabbak a folyóiratok és a könyvkiadás, kezdenek legalább résznyire nyílani az 1956 után légmentesen bezárt ablakok. Tóth „anyaországi magyar életében”, hosszú, szorgos és termékeny hányódása során (fél lábbal mindig ott, Pozsonyban és Komáromban, Dunaszerdahelyen, fél lábbal itt, Pesten) újabb, de másféle nehézségek követték egymást. Szalmaláng-lelkesség, biztatás, nemértés, támogató jóakarát, közöny, balszerencse és tartósan ígérkező eredmény; „ami innen külfoninak látszik / míg ott voltunk ez volt a külfon ez a másik / hol befejeznünk is nekünk kell / amit még odaát kezdtünk el / tollunkon ajkunkon elégia terem s óda / hol otthon voltunk egykor / járunk csak látogatóba.” (*Jöttünk külfonból*) Sikerült azonban talpon maradnia (előbb itt, idő múltán, de még visszaútja előtt mindinkább odaát), művei megbecsülést, tiszteletet szereztek nevének; valóban „a magyar nyelvháza ismert költője” lett, közben nem maradt ki sem a „hazai”, sem a „világmagyar” irodalomból, sőt mindinkább otthonra lelt benne.

A magyar–magyar emigráns anyaországi pályafutása a tatabányai Új Forrás folyóiratnál kezdődött, ahol tíz évig külső munkatársként, rovatvezetőként, főszerkesztő-helyettesként, végül főmunkatársként működött. A nyolcvanas évek második felében néhány éven át a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének archívumát gondozta Pesten, dolgozott a Magyar Nemzetnek, a rendszerváltozás után az Új Magyarországnak, a pozsonyi Napnak. A kilencvenes évek első felében, miközben kitárult a világ, az irodalom intézményei pedig jószerével megsemmisültek, a Széphalom Könyvműhely kiadóvezetőjeként, a Magyarok Világszövetsége félhavi újságja és a dunaszerdahelyi Nap hetilap rovatvezetőjeként kereste kenyerét. Az évtized derekától az ottani Nap Kiadó irodalmi vezetője, a veszprémi Iskolakultúra és a pesti Világlap olvasószerkesztője volt. 1997-ben megalapította az Ister Könyvkiadót, melynek élén majdnem tíz évig működött, a Pesti Kalligram Kiadó ügyvezetését kisebb megszakításokkal ugyanez évtől 2004-ig vállalta. 1999-ben hozta létre a Regio kisebbségtudományi folyóiratot.

2005-ben végleg visszatért Szlovákiába. „Végleg?... csak remélni merem, oly sokszor megjártam már ezekkel a »véglegekkel.«” Családjával előbb Pozsonyban élt, néhány évig a somorjai Fórum Kisebbségkutató Intézet és a Hungaricum könyvmagazin munkatársa, rövid ideig az Opus dunaszerdahelyi irodalmi folyóirat olvasószerkesztője volt. 2008-ban oda is költözött; nemsokára „elmondhatom, hogy itt éltem a leghosszabb ideig. Húszéves koromban néztem ki magamnak, elmentem, visszajöttem. Akkor tízezer lakosa volt, most több mint kétszer annyi. Szerencsésnek érzem magam, amiért még láthattam-ismerhettem valamit a régi városból; ez a mai már nem teljesen az enyém. A Pozsonyból kiszoruló magyar kultúra és szellemiség nem kis részben itt talál(t) otthonra; lapjai, kiadói vannak”. Az Irodalmi Szemle főszerkesztői posztját 2011-ben nyugdíjasként vállalta két évre, a tízes évek második felében a kaposvári Somogy olvasószerkesztője, azóta az Opus főmunkatársa, melynek félévig főszerkesztője is volt. Jelen kötetbe foglalt tizenhárom írása nagyrészt ebből a számára nyugalmasabbnak bizonyult évtizedből való. Egyik sem most lát először nyomdafestéket, újraközlésük mégsem indokolatlan ismétlés, hanem kényszerű szükség: egy részük, a lapokban folyóiratokban közöltek nem maradnak eltemetve a bekötött évfolyamokban, az előszóként, összefoglalóként könyvben megjelentek pedig már csak azért sem könnyen elérhetőek, mert amint a szerző maga is többször felhozza, „a külföldi magyar irodalom” az Írók Boltja és a szárnyaszegett Könyvhetek kivételével ma már (megint) alig elérhető.

Hagyománytudat, önazonosság

Tóth László könyve nem monográfia. Tanulmányok, esszék gyűjteménye, mely tudatos szerkesztése folytán mégis monografikus. Megrajzolja a százéves (cseh) szlovákiai magyar irodalom teljes panorámáját (benne az apokrif bűvópatak-írásbeliség alakulását), az irodalomalapítás hőskorát, írók gondolkodását, kapcsolataikat, fogadtatásukat, hatásukat, utóéletüket, korszakok hátterét, törekvések, kezdeményezések, intézmények (napilapok, folyóiratok, egyesületek, kiadók) hányatott sorsát. Széles horizontú áttekintéssel, aprólékos elemzésekkel, saját kutatások mélyfúrásával veszi számba a kisebbségi sorssal szembenező legnagyobbak olykor viharos, kitaszított, küzdelmes életét és művét, teszi mérlegre kapcsolataikat, kicsinyes gáncsok, nagyratörő tervek és fiaskók sorát, a hontalanság korát, a múlthatatlan értékű erkölcsi kiállásokat, a megszakított hagyomány újra-teremtését, jelenkori szétzilálódását. Irodalomtörténetében jelen van maga az író is, nemcsak attól kezdve, hogy feltűnt az irodalomban; minthogy az idő mindig két irányban halad, megfigyeléseivel és kommentárjaival egyszerre mond véleményt a múltról és saját koráról.

Írásait szerzőnk szokása szerint szerény alcímekkel látta el. A műfajra, jellegre utaló eligazításban ezek a hétköznapi szavak olvashatók: *adatok, adalékok, futamok, közelítések, szempontok, felvetések, újabb sorok, fel- és megjegyzések, kérdések és töprengések*. A várható tartalomnak ez a hangzatos kérkedést talán túlon túl is kerülni akaró előrejelzése azt is sugallhatná, hogy a válogatás nem kínál egyebet töredékeknél, kísérleteknél, régi tárgyak új vizsgálatánál. Részlegest, esetlegest sejtet, holott egyik írás sem csak új adatok sora, történeti vázlat, szabadon kanyargó eszmefuttatás. Valamennyi többet kínál annál, mint amit ígér, mert a filosz, a körültekintő szöveg gondozó, a kritikus szemű szerkesztő (átmenetileg függesszük fel érdeklődésünket a lírikus iránt) méltánylandó szerénységgel szemléli és közvetíti mondanivalóját, legyen szó a húszas évek írói közösségteremtő kísérleteiről, Szent-Ivány Józsefről, vagy a legnagyobbak közül Peéry Rezsőről, Fábry Zoltánról, Forbáth Imréről, Győry Dezsőről, Szalatnai Rezsőről, Grendel Lajosról és másokról, *hagyomány és identitás* kereséséről, a keresés mai állásáról.

A magyar és a szlovák líra sokszázados kölcsönviszonyáról töprengve a költészet identitásképző voltát illusztrálja, mondandóját arra építve, hogy „irodalmaink egészen 1918-ig úgymond tanulni is jártak egymáshoz” (Tóth a szlovák és cseh irodalom mellett lengyelből és oroszról fordított), rámutatva, hogy a kortárs szlovák lírát alig ismerjük, hatása a mai magyar költészetre pedig elenyésző (*Együtt és külön*). Vallomása, miszerint „viszonyítási pontjaimat mindig a *nagyobb egész*, a távlatos(abb) érték s a magyar és a világirodalom egyeteme adta”, mintegy bevezető stúdiumként szolgál a továbbiakhoz: „a provincializmust nem csak

ország- vagy területhatárokhoz kötöm, hanem beszűkült látóteret, egysíkú vagy zárt gondolkodásmódot értek rajta – provinciális is”), közben egyre borúlátóbb, mert mindazok az „identitástudati tényezők, melyek számomra az idők során meghatározók lettek, s egyfajta kettős identitás, a magyarság egészéhez, illetve egy határon túli kisebbséghez való egyidejű tartozás tudatát alakították ki bennem”, eltűnően vannak (*Kisebbség, többség, Közép-Európa*).

A (cseh)szlovákiai magyar irodalom akkor született, amikor a felvidéki magyarságnak többségből kisebbségbe jutva újra kellett kezdenie mindent (irodalmi decentralizáció), amikor „Valaminek vége volt, de senki nem tudta, mi kezdődik” (Jankovics Marcell), miközben az új csehszlovák állam kezdettől minden erejével akadályozta a magyar nyelvi, kulturális-szellemi és gazdasági autonómia kiépítését. Mégis hamar megindult „a kulturális élet újjáépítése, szervezeteinek, forrásainak, bázisának megteremtése”, miközben az irodalom és az irodalmi élet megszervezésének nemes igyekezete olykor „kényszercselekvésre sarkallta az egyébként jószándékú serénykedőket”. Az első évtized a helyi, a kisszámú kivételek ellenére kétségtelenül az önképzőkörök nivóján szóló (egyébiránt nélkülözhetetlen) „dilettánsok” és úgymond a posványban európai nivót képviselő, a magyar tanácsköztársaság bukása után a csehszlovák polgári demokráciában menedéket kereső „emigránsok” viadala volt. Ebben a küzdelemben az „öshonos” szerzők magától értetődően a partikularitást, az „emigránsok” a minőséget képviselték volna. A fordulat az új írónemzedék 1930 körüli megjelenésével következett be, melynek már prágai, brünni és más egyetemeken végzett tagjai közül sokan megfordultak Nyugat-Európában is. Erre az időre esnek Szent-Ivány Józsefnek, aki már az államfordulat óta aktív politikai, kisebbség-, gazdaság- és társadalomszervezői tevékenységet fejtett ki, a magyar irodalmi-művelődési élet intézményeinek kiépítésére, a könyvkiadás elindítására irányuló törekvései. Miközben kapcsolatban állt Adyval, Móriczcal, a tulajdonában álló Prágai Magyar Hírlap rendszeresen közölte Kosztolányi, Karinthy, Márai, József Attila és mások írásait, kísérletet tett az erők „nemzeti koncentrációjára”, a harmincas évek elején birtokán otthont adva a Szentiváni Kúria három tanácskozásának. Kezdeményezése sikertelen maradt, mert hiányzott az Erdélyi Helikon és a marosvécsi íróközösség transzszilvanizmusához hasonló „közös ideológia”, miközben az egységfrontot néha a jobb-, néha a baloldal, máskor a magyar pártelit hiúsította meg (*A kíváncsi gazda*).

A harmincas évek elején tűnt fel Peéry Rezső is, a mitikus Pozsony szülötte, a Sarló egyik vezéralakja, a magyar esszé és publicisztika egyik ritka kiválósága. A német eredetű, magyarságát haláláig öntudatosan vállaló író bőkezűen gyarapította fölnevelő anyanyelvének gazdag kultúráját. Tóth már korábban közreadta életműve javát, s ahogy most ismét szemügyre veszi Szent-Ivány, Fábry Zoltán, Forbáth Imre, Szalatnai Rezső életművét és kapcsolatait, úgy tér vissza Peéryhez

is gyermekkora, kamaszévei, pályakezdése ismeretlen iratainak feldolgozásával, melyekből „egy elveszett világ, egy visszahozhatatlanul eltűnt város és egy elveszni látszó személyiségeszmény, erősen háttérbe szoruló értékszemlélet rekonstruálható” (*Pozsonyban, magyarnak, polgári családból*). A tudatosító felidézésnél (az elvileg ma is létező irodalmi köztudatba való visszaemelésnél) nehezebb a dolga az olyan, mély gyökeret vert tévhitek eloszlátásával, mint az 1945 utáni „hallgatás éveinek” mítosza. A második világháborúban is sokat szenvedett felvidéki magyarság sorsa ugyanis, bár a kassai kormányprogrammal hosszú időre megpecsételődött (hiszen, amint Fábry írta, „szocializálásnak kellett volna jönni, és lett belőle nacionalizálás”), a legjobbak nem hallgattak, hanem versben, kiáltványban, memorandumban, emlékiratban, példamutató értelmiségi erkölcsi magatartással folytatták önvédelmi küzdelmeiket.

Hagyomány, minőség

Tóth elsőként teszi fel a kérdést, hogy a közösség szellemi és politikai vezetői mikor értesültek a tervezett magyarellenes elgondolásokról, „mikor érzékelték először a sovén indulatok elszabadulásának veszélyét?” A tomboló szlovák sovénizmus elítélése már Fábry 1945-ben kezdett naplójában felbukkan, a jogtalan, embertelen intézkedések ellen határozottan fellépő kollektív *Emlékiratot* józansága emeli „a korszak különösen gazdag memoárirodalmának legjobb darabjai közé, közvetlenül Peéry Rezső, Szalatnai és Fábry emlékiratainak tőzomszéd-ságába”. Tóth azonban részint költőtársa, a sokáig félreállított Koncsol László (aki az 1968 utáni irodalom- és művelődéstörténet-írásban is maradandót alkotott), részint a Husák-érában ugyancsak mellőzött irodalomtörténész, kritikus Zalabai Zsigmond nyomán felhívja a figyelmet arra is, hogy 1945 után nemcsak olyan klasszikus művek születtek, mint Fábrynak a kollektív bűnösség képtelenségét bizonyító, a jogfosztás ellen kiálló híres memoranduma, *A vádlott megszólal* (mely csak 1968-ban jelenhetett meg), vagy az *Üresjárat 1945–1948* naplólapjai, Peéry esszéje, a *Hét sovány esztendő gazdag termése* és Szalatnainak *A csehszlovákiai magyarok 1938 és 1945 között* című emlékirata (amely 1990-ig kéziratban maradt). A maradandónak bizonyult irodalmi művek, szociográfiák, kényszerszülte beadványok, hatástalan tiltakozások mellett Tóth nem feledkezik meg az üldöztetésben született népi kéziratok irodalomról (a „magánjellegű vagy közérdekű híradások, dokumentumok, szépirodalmi próbálkozások garmadájáról”) sem, a kitelepítést-deportálást megörökítő „népi-félnépi eredetű korabeli költemények, verses krónikák; »veszedeleménekek«, »hír-versek«, népdalok, népdal-átköltések”, prózai írások, levelek, „igaz történetek”, emlékezések tömegéről, a Cseh- és Morvaországba deportáltakat kísérő lelkészek iratairól (*Hontalanul*).

Első Fábry-tanulmánya a (cseh)szlovákiai magyar gondolkodás, irodalom, írásbeliség megkerülhetetlen, ha nem legfontosabb kulcsfigurájának, Peéryvel szólva „a jellem szerzetesének” alakját és műve időszerűségét, utókora hozzá való elmentmondásos viszonyát (meghaladását, „megtagadását”, hozzá való menekülését) vizsgálja főként az *Üresjárat...* tükreben (*Az Őrhely megszólalt*). Tóth másik idevágó írása az egymást kölcsönösen nagyra becsülő, személyesen mégis csupán egyszer találkozó Fábry és Forbáth mély eszmei-emberi viszonyát elemzi 1956 utáni, Forbáth haláláig tartó levelezésének finom értelmezésű, aprólékos tárgyalása során – mai tanulságokkal („...annyi forró láz gyümölcse”). De mi az időszerűség? Hogy a mű gondolati-erkölcsi esszenciáját, avagy csupán mondatait, szavait némi erőfeszítéssel ráigazítjuk a jelenre, saját tételeink igazolására, prófétának tekintve az aktuálisan is érvényesen fogalmazó író? Vagy a szavak megértések, amikor „terek” és metanyelv, üzenet- és diskurzuskutatás helyett a szövegek mélyére nézünk, és a tényeket helyezzük a tanulságok elé, két kort, két időt összekapcsolva ítélünk az adott jelenben? Tóth az utóbbi eljárást követi, megállapítva, hogy az „időszerűtlen” Fábry- és a „problematikus” Forbáth-életmű irodalomtörténeti és esztétikai tanulságai ma sem hagyhatók figyelmen kívül. Ilyen tanulság „Forbáth Imre erős nyelvteremtő és képpalkotó dinamikára épülő, legjobb darabjaiban máig eleven avantgardista költészete, illetve Fábry Zoltán széleskörű műveltségéből kinövő humanista eszmevilága, expresszionista retorikája és legjobb esszéinek – s helytel-közzel kritikáinak – értékfelismerő és -szervező jelentősége, valamint magyarság- és kisebbségvédő elkötelezettsége”.

A magyar irodalom két szellemkísértete a számosak közül. A vesékbe látó humanista stószí remete, kora legjobb magyar karaktereinek egyike, a kezdetben radikális baloldali, mindvégig antifasiszta, nemzete sorsáért súlyos szavát mindig felemelő Fábry, és a viharosan küzdelmes életű, sok országban, nyelvben, műveltségben otthonos magyar világpolgár, a végletes, feloldani nem is kívánt elmentmondásoktól haláláig gyötrődő Forbáth, az Aragonnal, Majakovszkijjal, Egon Erwin Kischsel kapcsolatban álló költő, akit Illyés legkiválóbb magyar kortársai egyikének tartott, s aki mégsem tartozott sehová: a magyar irodalom Atlantszának két lidércfénytel pislákoló világítótornya (*Bábel tornyában liftboy*). Nemzeti volt-e a baloldali Fábry, a magyar avantgárdnak élvonalbeli költője volt-e a hívő kommunista Forbáth? Miként lehettek *az egyik, ha a másik is* voltak? *Idő-szerű* kérdések. Az irodalomtörténész természetesen a mű minősége alapján válaszol, éppen úgy, mint Szalatnai Rezső munkásságát szemügyre véve. A szerveződé csehszlovákiai magyar irodalom egyik irányadó kritikusa és esszéírója, a Masaryk elnök egymillió koronás adományából létrejött Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Akadémia folyóirata, a Magyar Figyelő szerkesztője Peéry jellemzése szerint szokatlan jelensége volt „gyávaságra és állandó belső hátrálásra nevelő” korának, mert benne a külső körülmények „a kiállásra készítő

erkölcsi erőt növelték. Mindig bátor ember volt, szinte a beavatatlanok és naivok örök és gyermeki merészsége élt benne”. Több mint ötvenéves működése során sok mindenben tévedett ő is, „Az alapvető emberi, nemzeti (kisebbségi) érdekek és etikai értékek felismerésében és megalkuvás nélküli képviselésében azonban soha”. Tóth ezért láthatja Szalatnaiban „a (cseh)szlovákiai magyar irodalom első fél évszázadának Fábry mellett másik legfontosabb alakját, életművében pedig – ugyancsak a Fábryé mellett – legnagyobb formátumú életművét” (*Magyar magatartás és irodalom Csehszlovákiában*).

God Save the King

A második irodalmi félszázad emlékezetes eseménye volt az *Egyszemű éjszaka* antológia 1970-es megjelenése. Ezt és a rá következőket Tóth egyszerre idézi elemzőként és résztvevő emlékezőként. A kötet költőit már a könyv megjelenése előtt élesen támadták (elmarasztalták, denunciálták) nem annyira politikai okokból, mint inkább az „addig teljesen szokatlannak számító hang- és paradigmaváltásról való olvasói-kritikusi idegenkedéssel” (Magyarországon azonban pártutasításra azonnal zárolták, állítólagos pozsonyi magyar sugallatra). A csehszlovákiai magyar irodalmi-művelődési élet eközben a szellemi diktatúra és az újraéledt szlovák nacionalizmus ellenére „egyre inkább felzárkózik a szigorú(bb) értékrendekhez, mind szervezettebben tagozódva be az összmagyar, illetve közép-európai kultúrába”. Szerzőnk (akinek bevallottan sohasem voltak műfordítói ambíciói) ezeknek az évtizedeknek a mindennapjaira úgy tekint vissza, hogy ha Kosztolányi „okkal-joggal nevezte a műfordítást *gúzsba kötve táncolásnak*, akkor ez is az volt a javából. Az erős kötöttségek mellett, a tiltások és szabályozások kijátszásával, szinte pengeélen egyensúlyozva kellett azoknak az alkotóknak dolgozniuk, akik legalább részben meg kívánták őrizni szellemi autonómiájukat, s alkatuk, morális tartásuk nem engedte őket kiszolgáltatni a regnáló hatalmat”.

Az akkori legújabbak egyéni és nemzedéki identitásának, szellemi önállóságának kulcskérdése azonban megint csak az volt, hogy magukat és törekvéseiket nem a periféria, hanem „az egy és oszthatatlan (össz)magyar irodalom” részeként szemlélték, megteremtve úgymond „az *egyetlen* klasszikus előd”, Tsúszó Sándor képzeletbeli alakját. Az „Egyszeműeket” 1972-ben követte a *Fekete szél* prózaantológiája (Grendel Lajos még kimaradt belőle), 1983-ban pedig a másféle hagyományokat kereső, alternatív szlovákiai magyar kultúrát szervezni akaró Iródia-csoport. Sorsa betiltás és kényszerű névváltoztatás lett, miközben a vádaskodások, feljelentések tovább örökltek az írók idegrendszerét; többen nem kaphatták meg a Madách-díjat, műveiket késleltették, megjelenésüket cenzúrázva-kozmetikázva engedélyezték, vagy törölték a kiadói tervből. Egzisztenciájukban

fenyegették, állásvesztéssel sújtották őket, a színvonalas szövegelemző kritika elnémult, és a nem simulók között nem akadt, „akit ne tartott volna megfigyelés alatt a titkosrendőrség, aki ne »élvezhette« volna legalább egyszer, de voltak, akik rendszeresen, váratlan »baráti beszélgetésre« invitáló vendégszeretetét.” A kelet-közép-európai rendszerváltozásokkal ez a korszak zárult le. Azóta felnőttek az első új „tisza” nemzedékek, az eltelt évek azonban újabb torzulásokat, „új bűnököt, új kiábrándulásokat hoztak, amelyek valahol a felszín alatt bizonyosan már új szembenállásokat is érlelnek, új – értelmiségi – feladatokkal” (*Gúzsba kötve*).

Grendel, az iródiások egykori patrónusa, a legújabb magyar irodalom egyedülálló alakja „nemzedéktársam és a barátom volt, s mert a világot sokban megegyező módon láttuk, utunk is egymás mellett kanyargott – haláláig: ötven éven át”. Tóth, az emlékező pályatárs azonban az általa jogos kritikával illetett Grendel-filológiának várhatóan nem kis öröme azokat az irodalomtörténeti mozzanatok, kapcsolat- és recepciótörténeti tényeket is elősorolja, amelyeket maga gyűjtött össze az író életéről és művének utóéletéről. Különleges meglepetés Grendelnek a Svéd Királyi Akadémián előadandó fiktív, tréfás-ironikus ünnepi beszéde, amely egy szlovák irodalmi lap körkérdésére 1996-ban született úgymond arra az esetre, ha játékban részt vevő íróknak Stockholmba kéne látogatniuk, hogy az irodalmi Nobel-díjat a királyi testülettől ünnepélyes külsőségek között átvegyék. Az eredetileg szlovák nyelven született szöveget Tóth saját fordításában közli, összegzőként megállapítva, Grendel mellett nincs szlovákiai magyar író, „aki mind műveivel és azok visszhangjával, mind pedig egész tevékenységével egyszerre két nemzeti irodalomnak is oly mértékben és egyidejűleg alkotóeleme, alakító szereplője tudott lenni, mint ő a magyarnak és a szlováknak”. Az emlékező filológiai esszé mai – időszerű – tanulsága az is, hogy nem Grendel, az azóta oly sok nyelven olvasható elbeszélő, kritikus, esszéista, irodalomtörténet-író, heves vitázó szította egykor az ellentéteket, nem ő volt megosztó, sokkal inkább ő az, aki „mai megosztottságunkban” kínált s kínál halála után is meggondolkodtató perspektívá(ka)t, alternatívá(ka)t” (*Az ismeretlen Grendel*).

Volt, nincs – milyen lesz?

A távlatot kutató alternatíváknak az a kezdettől zajló küzdelme, melyet épp Grendel nevezett az „izoláció és egyetemességigény konfrontációjának”, a nyolcvanas évek végére a kommunista kultúrpolitika felmérhetetlen kártétele után az egyetemesség- és minőségigény győzelmével zárult. 1989 után azonban amellet, hogy régi felfogások, lappangó vágyak, fojtott indulatok törtek felszínre, „a szabadság dzsungelébe” való megérkezés újabb repedésekhez vezetett. Ami következett, már nem az őshonos „dilettáns partikularizmus” és az emigráns „európai

minőség” húszas évek eleji, s nem is egyetemes és provinciális hatvanas-hetvenes évekbeli konfliktusainak felújulása volt, hanem hagyomány és modernség (poszt- és egyéb százféle modern) világméretű, ezért egyetemesnek vélt engesztelhetetlen szembenállása. A „csoport- és ideológiai érdekek szerinti (teljes) szétesés”, meghasonlottság, a mára majdhogynem végzetesnek látszó szétagoltság láttán Tóth, aki akként volt részese e hagyomány- és értékszemléleti felfordulásnak, hogy mai is igyekszik tőle távol maradni, a 21. század legfojtogatóbb félelmének az önazonosság megingását, elvesztését tartja. Könyve egyik legfontosabb, változatlanul tárgyyszerű, mégis legkritikusabb hangú írásában úgy véli, az integráció óhaja, a kritika tárgyilagossága megmarad ábrándnak, s igazat ad Tözsér Árpád húsz évvel korábbi véleményének, mely szerint a határok már nem a „határon túli” és a magyarországi irodalom, hanem „az egyes irodalmi iskolák és szekértáborok között húzódnak”. A kilencvenes évek radikális fordulatát ugyanis az a fiatal, olvasott és képzett, elméleti érdeklődésű nemzedék hozta, amely „rátérve a maga (külön) útjaira, (szinte) teljesen szembefordult a korábbiakkal, sokáig egyértelműen – s elvből – tagadva a (cseh)szlovákiai (kisebbségi) magyar irodalom létét”.

Mi az oka ennek a látványos elkülönülésnek – túl az új, „erőteljesen és nem ritkán erőszakosan fellépő, s hellyel-közzel hatalmi aspirációkkal is bíró nemzedék (természetes) térkövetelésén és térfoglalásán, saját(os) tapasztalatain és érzékenységén alapuló világlátásának és értékrendjének az érvényesítésén”? Tóth szerint az, hogy míg a (cseh)szlovákiai magyarságot mindaddig történelmi, politikai és élményközösségként fogták fel, irodalmi hagyományainak részben minden korábit átíró, „esztétikai ideológiát” követő értelmezése, részben eltörlése, megtagadása az új felfogás hirdetőit „juttatta döntő – már-már döntőbírói? újkáderesi? – szerepekbe, akik – sokáig úgy tűnt – egyedül hivatottak meghatározni, mi az értékes és mi nem, ki az író és ki legjobb esetben is csupán avított helyi hagyomány, rosszabb esetben értéktelen, kisémmizendő selejt”. Csakúgy, mint a magyarországi, a szlovákiai magyar irodalom is „csoportideológiák és -érdekek mentén szerveződik”, s aki kívül áll, vagy „alkatilag idegen tőle, hogy menedzselje magát vagy valamilyen show-műsort szervezzen könyve köré – elveszett ember”. Érdeemes e folyamatokat együtt szemlélni az erdélyi, vajdasági magyar irodalmi élet jelenségeivel.

Tóth a „hagyománytöréssel” kialakuló újabb (formálódó) önazonosságot „(esetleg stabil- vagy konstansidentitás-nélküliséget” az asszimilációval, az elvándorlással és főként a szlovákiai magyar kulturális tudat meggyengülésével hozza kapcsolatba, mert a felvidéki magyar kisebbség egykori közösségi nemzettudata is „változóban, lehet, megszűnőben is van”. A legfiatalabbak írói identitásának már nem meghatározója sem a kisebbségi lét, sem a „határon túliság”. Nem a múltak múlásán búsongó sajnálkozó sirám kimondani azt sem, hogy nincsenek már irodalmi műhelyek akkor sem, ha néhány újabb csoportosulás keresi a mű-

helyé szerveződés lehetőségét, saját identitását, mint ahogy azt sem: már nem beszélhetünk hagyományos értelemben vett szlovákiai magyar irodalomról akkor sem, ha a magyar irodalomnak várhatóan megmaradnak „bizonyos felvidéki (szlovákiai) magyar (intézményes) fórumai (esetleg – egymással párhuzamosan, sőt egymás ellenében is! – ugyanolyan jellegűből több is”. Az is tény, hogy az írói műhelyek nem korlátozzák működésüket Szlovákiára, s ha másként nem, 1918 után a „két” irodalom így kerülhet ismét közelebb egymáshoz (*Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás*). Ezért is összetett, ellentmondásos jelenség Trianonnak a szlovákiai magyar irodalomban való tükröződése, holott pusztán léte igazolja a tényt és következményeit, különösen születése idején és első korszakában. Újabb történetében szerzőnk mégsem lel rá ilyen vonulatra, művekre is alig. A meglepőnek látszó jelenség fő oka, hogy Trianon – második világháború utáni kvázi ismétlődésével, a jogfosztás éveiben és a kommunizmus évtizedeiben – sem a családi, sem a közösségi emlékezetnek nyíltan nem lehetett része. Az írók azonban különös módon a rendszerváltozás után is csak helyel-közzel, lassan és bizonytalanul fedezték fel a maguk számára, aminek Tóth szerint az ugyancsak bizonytalan identitástudat mellett oka lehet az időnek az a távolsága is, amely a szlovákiai magyar írók elválasztja a történelemnek ennek az elődeivel együtt őt is „létre kényszerítő” eseményétől (*Száz év a „világfelfordulás” után*).

Az idő esőverése

A digitális kor régi nemzedékei lassanként távoznak. Fogyatkozó neveltjeikkel ők azok, akik (nem hallomásból, hanem tapasztalatból) még mindig úgy tudják, olvasni, vagyis a könyvből más világokat látni és magunkat megismerni az élet legnagyobb – legélvezetesebb, leghasznosabb – dolgai közé tartozik. Akiknek a betű szeretete családi örökségük volt, a tudás biztos lajtortja a felemelkedéshez, és akik elhiszik Babitsnak, hogy „Az olvasás is gondolkodás, s az írás is beszéd”. Pedig már rég minden ellenük szól, az olvasást népszerűsítő, róla egyáltalán szót ejtő fórumok hiánya éppúgy, mint a minden szellemit lenéző „nemzeti” „közszellem”. Ha fölmerül egyáltalán, az olvasást ostoba haszontalanságnak minősíti a funkcionális analfabéták világtársadalma, holott a szabadság állítólag azon képességünk, hogy valamit értsünk magunkból és a világból. A nemzet örökségével nevelni képes, megbecsülendő, „alkalmazandó” irodalom és művészet mindeközben hiába vár nagy mecénására. Igaz, nincs sok haszna az irodalomnak, ha nem is akarunk semmit megtudni múltunkról, magunkról, még kevésbé másokról. Főlöské az irodalom- és történetírás, ha ami megtörtént, kitöröljük, átírjuk, vagy nem is hallunk róla, mert primitív, tudatlan hatalmak nevezik ki magukat „hagyománnyá és identitássá”.

Európa keleti felén nemzedékek élete múlt el műveletlen, gonosz, infantilis diktatúrák kíméletlen karámjai között, a maig ható következmények nemigen múltak, „a közértelmesség kapillárisainak” (Vekerdi László) bővítése, tisztán tartása helyett a tömeges közbutaság bástyái épülnek. Pedig nemcsak Babbitstól tudjuk, hogy a kultúra maga a nemzet. A nemzeti nemcsak az adóhivatal, az ebrendészet és a kézimunkaegylet („cakkozás, lyukhímzés”) díszítő jelzője. Szerencsére ott vannak a könyvek. „Ottfelejthetjük őket polcon vagy láda alján – mondja José Saramago –, hagyhatjuk por vagy moly martalékául, átengedhetjük pincék sötétjének, megtehetjük, hogy hosszú évekig feljűk se nézünk, nem nyúlunk hozzájuk, meg se kottyán nekik, várnak nyugodtan magukba csukódva, nehogy a bennük őrzött tartalomból bármi elveszen, várják azt a pillanatot, amely egy szép napon mindig eljön...”

De miért olvassuk Tóth Lászlót? Végül is kinek készül a könyv és az irodalom? A költő úgy véli, „alapvetően senkinek. A vers – miként a regény vagy a novella is – nem levél vagy felhívás, hogy címzettje legyen. A regény, a novella, a vers úgy része, úgy lesz része a világnak – sőt, pontosabban: a természetnek –, ahogy a madár, a fűszál, az alkonyati égbolt s az égbe nyúló sziklaszirt mindig egyszeri s bennünk mindig – újra és újra – megképződő harmóniája... A vers, a könyv *van*, csak úgy, magának. Ahogy minden s mindenki. Azután egyszer csak rábukkanunk valamelyikre, keresve vagy céltalanul, s ha elég mélyen érint meg bennünket, ha felszikkázik közben körülöttünk a levegő, többé már nem válunk meg tőle, bennünk marad... Beépül az életünkbe, s attól kezdve ő – mi vagyunk”. Az irodalomtörténész Tóth László pedig okkal véli úgy, hogy ma „mindenütt újra virágzik a dogma, a demagógia, s a szemléleti sematizmusok ismét burjánzanak, amerre csak nézek. S mára rendszerváltozás után születettek körében is. Egymás megértése helyett egymás tagadására és kizárására összpontosítottunk.”

Végül is mit nyer Tóth László írásaival mai gondolkodásunk? A filológia új adatain túl egy tárgyilagosságával (ma már, vagy épp megint) szokatlan, ám a kritikus figyelmet ezért is felkeltő szinoptikus szemlélet megismerését. Annak megértését, hogy a „hagyománytörés”, a szakítás, sokféle törekvés nem a vég kezdete a felvidéki magyar irodalomban sem. Akkor is a zűrzavaros jelen (új nemzedékek küzdelmeivel terhes) állapota, ha szerzőnk egyáltalán nem minden aggodalom nélkül szemléli a folyamatokat. Fenntartásainak, tétova, olykor lemondó ellenszenvének érthető oka, hogy veszélyeztetve látja nemzeti közösségét, benne a saját írói létét meghatározó értékek eljövendő sorsát. Amellett, hogy nem kedveli, amit pusztítónak gondol, ami bizonytalanul széttartó, kételkedve szemléli az érték- és önazonosság-zavarok különös jelenségeit.

A kivezető út az önfeledten divatozó identitáskeresgélés korában is a magabiztos önazonosság. De mi a teendő, ha egész társadalmak (népesség, lakosság) széles tömegeit nem érdekli saját múltja, identitása, ha egy nép, egy nemzet nem

ismeri, nem becsüli saját kultúráját? Ha nem képes vele azonosulni, „nem lelé Honját a hazában”, ha értetlen közönnyel bolyong benne, miközben azt hiszi, ott-hon van? Az állandó szétszóródás (folyamatos ön-szétszórás), fogvatkozás, magyar közösségek küszöbön álló békés vagy háborús eltüntetése idején tud-e segíteni, egyáltalán mi az az unos-untig emlegetett hagyomány? A fölényeskedő, magabiztosnak mutatkozó maradék fennkölt fényűzése? Vagy az, hogy ha másban nem, „reményt találunk az idő múlásában, mint a szaporázó esőverésben”? (Darvasi László) „Minden egész eltörött? – töprengett kétkedőn Tóth László még a múlt században. – Nosza, jött Weöres Sándor, és nem hagyta veszendőbe menni a részeit! Hulltukban kapkodta el vagy épp a földről szedegette föl minden egész szertefröcsögő, kisebb-nagyobb darabkáit. Aztán újból összerakta azokat. Hiánytalanul, egyet sem elvéve, egyről sem megfeledkezve. Minden színt, minden hangot. Minden illatot, minden mozdulatot, minden álmot... Minden egész minden valóságosan létező és minden nem létező parányát.” Száz évvel a szétszakadás után, amikor már összeforni látszott, a tört részek maradéka tovább zilálódik.

Szabó Krisztián: Menny és Pokol, Akril vásznon, 140x100, 2012